

Recenzije i prikazi

Katarina Peović Vuković

Mediji i kultura

Ideologija medija nakon decentralizacije

Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2012.

Prva autorska knjiga Katarine Peović Vuković, docentice na Odsjeku za kulturalne studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, donosi četiri studije koje se bave vrlo aktualnim preispitivanjima odnosa ideologije suvremenih medija i načina na koji se ona reflektira u domeni društva i kulture, ali i obratno, pitanjem načina na koji struktura osjeća (kao kultura nekog razdoblja, kako je shvaća Raymond Williams) utječe na formiranje određenih medijskih oblika i praksi. Na 212 stranica teksta same teorijske analize, popraćenih s 24 slike, autorica se, koristeći impozantan teorijski arsenal, dotiče mnoštva naizgled potpuno različitih tema, od uloge Mreže¹ kao decentralizirane medijske (infra)strukture u demokratizaciji društva, analize i kritike ideologije onoga što je u medijskim studijima poznato kao tehnološki determinizam, apropijacija kultura otpora od strane gigantskih informacijskih korporacija, pitanja subjektivnosti u virtualnom svijetu, kompleksnih odnosa različitih oblika kultura sve do teorije računalnih igara.

Knjiga je nastala kao rezultat autoričina dugogodišnjeg bavljenja teorijom novih medija, tehnologije i ideologije. Svaka od četiri studije od kojih se sastoji ova knjiga (a svaka

studija predstavlja jedno poglavlje s nekoliko potpoglavlja) posebno je usredotočena na neke od aspekata autoričinih širokih teorijskih interesa pa se tako svaka može čitati i zasebno. U tom smislu, svaka od njih predstavlja slojevit i kritički uvod u određeno područje, popraćen autoričinim originalnim analizama sadržaja partikularnije naravi.

Pogledajmo prvo opću strukturu knjige: prva studija, programatski nazvana »Medij je simptom«, druga je po opsegu u ovoj knjizi i predstavlja zanimljivu sintezu medijske teorije, teorijske psihoanalize i teorije ideologije. U tom smislu, ne bi bilo pogrešno nazvati ovu studiju interdisciplinarnom, pogotovo ako imamo u vidu da su i sami kulturalni studiji (studiji kulture, kulturni studiji) u svojoj metodi zaista interdisciplinarni, ako ni zbog čega drugog, onda zbog jednostavne činjenice da neki predmeti njihova proučavanja (npr. popularna kultura) zahtijevaju jedan manje tradicionalan akademski pristup, budući da ni sami ne spadaju u dio kanonizirane tradicije. Druga studija, naslovljena »Postoji li politika otpora nakon decentralizacije?«, opsegom je najveća u ovoj knjizi. U ovoj studiji autorica, praveći cijeli niz važnih terminoloških distinkcija i demonstrirajući solidno poznavanje tehničkih aspekata novih medija, ukazuje na složenost odnosa medija i kulture naznačenih u samom naslovu knjige, posebno se fokusirajući na ulogu Mreže kao javne sfere i kritičko preispitivanje uloge koju su tzv. društvene mreže i mobilni operateri odigrali u nekim prosvjedima u recentnoj povijesti. O tome će više riječi biti kasnije. Treća se studija sastoji od kritičke analize onoga što je autorica nazvala »novomedijskim šokovima«, a preciznije rečeno, radi se o »Tri novomedijska šoka u Hrvata«, što je i naslov ove studije. Ovom studijom autorica približava kritičku teoriju širem hrvatskom čitateljstvu s obzirom na to da se analiziraju novomedijski slučajevi koji su svojevremeno podigli veliku prašinu u hrvatskoj javnosti. Četvrta studija, »Praktički realno: kompjutorske igre«, završno je poglavlje knjige u kojem se konzistentno slijede metode prisutne u prva tri poglavlja

1

Autorica pojam 'Mreža' koristi sinonimno s pojmom 'Internet' i insistira na tome da se oba pišu velikim početnim slovom, a objašnjenje zašto se odlučuje na tu varijantu nudi u prvoj fusnoti knjige. Zbog nemogućnosti ulaska u rasprave o tom pitanju na ovom mjestu, u ovom prikazu knjige preuzimamo autoričino korištenje navedenih pojmova na opisan način.

knjige, dok je predmet analize jasan iz naslova i svakako još uvijek netipičan za hrvatsko akademsko podneblje, što ga čini dodatno zanimljivim. Nakon prikaza opće strukture knjige, valjalo bi detaljnije izložiti određene probleme po pojedinim poglavljima.

Otkad je godine 1964. prvi put objavljena McLuhanova knjiga *Razumijevanje medija*, gotovo da se nije pojavila nijedna knjiga društveno-humanističkog karaktera koja bi problematizirala medije, a da se njezina autorica ili autor nisu imali potrebe postaviti u neakav odnos spram McLuhana. Takav je slučaj i s knjigom *Mediji i kultura*. Već prvi pogled na naslov prve studije sugerira nam da je McLuhan ovdje prisutan na ovaj ili onaj način. Transformiranjem jedne od najpoznatijih krilatica druge polovice 20. stoljeća »medij je poruka« u naslov »Medij je simptom«, najavljuje se teorijski amalgam (novo)medijskih studija i psihoanalitičke terminologije. Referirajući se na glasovitu krilaticu Jacquesa Lacana o tome kako je Marx izumio simptom, a koja je detaljnije razrađena u prvom poglavlju knjige *Sublimni objekt ideologije* Slavoj Žižeka, autorica pronalazi zajednički nazivnik McLuhanova projekta s onima Karla Marxa i Sigmunda Freuda. Iako McLuhanova teorija, piše autorica, naizgled nema nikakve veze s područjem političke ekonomije i psihoanalize, ono što im je ipak zajedničko jest razmišljanje koje za svoj cilj ima kritiku »fetišizma sadržaja«. Iako je sâm McLuhan od Marxa svjetonazorski bio udaljen svjetlosnim godinama, autorica smatra kako postoji značajna podudarnost u interpretativnim procedurama između njih dvojice, baš kao što Žižek na tragu Lacana smatra da takva podudarnost postoji između Marxa i Freuda. I premda autorica ostaje na tragu McLuhana po pitanju premještanja fokusa medijske analize sa sadržaja na strukturu, ona u isto vrijeme odbacuje ograničenja McLuhanova tehnološkog determinizma čija se glavna misao sastoji u ideji da svaka nova tehnologija u transformaciji društva funkcionira kao neovisan subjekt. Tehnološki determinizam autorica određuje kao dogmatiku i ideološku poziciju. Kulturološki obrat u suvremenim medijskim studijima, koji autorica ovdje slijedi, događa se s famoznom studijom *Televizija* Raymonda Williamsa iz 1974., u kojoj on kritizira tehno-determinističke stavove kao one koji predstavljaju tehnologiju kao transformirajuću silu neovisnu o društvu. Za Williamsa, pitanje koje moramo postaviti nije »kako su tehnologije promijenile naš svijet?« nego koju društvenu potrebu one zadovoljavaju. Tehnološki determinizam gotovo je intuitivno stajalište koje je prisutno u svakodnevnom govoru o novim medijima; ono je dio određenog *common sensea*. Auto-

rica se takvom stajalištu suprotstavlja upravo kritičkim zaokretom od McLuhanove transformativne teorije prema teoriji koja bi bila manje redukcionistička i koja bi obuhvaćala i političko-ekonomske odnose, ali i strukturu osjećaja svake pojedine generacije, pritom pazeći da ne zapadne u redukcionizam neke druge vrste, primjerice, onaj ekonomski, kakav možemo naći u mnogim društvenim teorijama marksističke provenijencije. Medij je tako simptom društva u smislu da se ne radi o tome da neka neovisna tehnologija utječe na ljudsku društvenost, politiku i identitete nego je i sama izraz neke već postojeće društvenosti i onoga što Williams naziva strukturom osjećaja.

U ovom dijelu knjige javlja se i pitanje metode. Autorica nastupa s pozicija kako kulturnih tako i medijskih studija. Obje pozicije krasi određena »epistemološka nečistoća«, tako da i sama autorica naglašava da se kulturne studije često naziva »nedisciplinom«, upravo zbog eklektičnosti metode i polja istraživanja. Ovdje ne možemo ulaziti previše u metodološka pitanja; umjesto toga, možemo reći da obje navedene pozicije predstavljaju interdisciplinarnu teorijsku okvire prije nego jednu konkretnu i jasno omeđenu znanost. Zajedničko im je ono što je zajedničko i Marxu, Freudu i McLuhanu, naime naglašavanje važnosti analize strukture predmeta koji proučavamo. Ono što autorica dobro radi u izbjegavanju zapadanja u zamku tehnološkog determinizma jest naglašavanje opasnosti da se zapadne u drugi, već spomenuti oblik redukcionizma – onaj ekonomski, kakav nalazimo kod Marxa. Tako autorica na tehnološki determinizam (i samim time redukcionizam) primjenjuje metodu koju je Louis Althusser primijenio na Marxovu ideju determinizma baze čija je nadgradnja samo odraz onoga što se zbiva u ovoj prvoj. McLuhanu se daje važno mjesto u pomicanju fokusa sa sadržaja medija na njegovu strukturu, ali to nije dovoljno. Umjesto jednostavnog i popularnog gledišta da su mediji proizvođači lažne svijesti (dakle, ideologije), koje se i samo odbacuje kao ideološko, autorica nudi analizu popularnih općih mjesta mrežnog društva kao i pojedinih ideoloških strategija koje koriste konkretne informacijske korporacije. Na primjerima tehnološkog pesimizma, koji se manifestira kroz teorijske artikulacije i pokrete kao što su anarho-primitivizam, medijska ekologija i neoludizam, s jedne strane, te tehnološkog optimizma, koji se javlja u raznim dogmatskim pozicijama poput transhumanizma i različitih oblika tehno-utopijskih scenarija, s druge strane, autorica detektira istu pretpostavku, a to je upravo ideja da je tehnologija neovisan subjekt koji ima utjecaj na društvo i čovjeka.

Dok tehnološki pesimisti od prirode čine svoj fetiš koji im omogućuje da se i dalje koriste blagodatima tehnologije i civilizacije bez grižnje savjesti, u isto vrijeme žaleći za nekim vremenima imaginarne ravnoteže između čovjeka i prirode koju je tobože narušila tehnologija, tehnološki optimisti govore o dolasku »novog doba« i mogućnostima poput pobjede nad smrću, siromaštvom i ostalim boljeticama čovječanstva nad kojima se pobjeda može ostvariti upravo zahvaljujući tehnologiji. Obje su strane radikalno tehnološki determinističke u svojim nazorima. Iako su im vjerovanja različita, polazna im je pretpostavka ista.

Ako je u prvoj studiji naglasak na epistemološkim pitanjima, u drugoj je naglasak na političkim implikacijama novih medija, uz dodatno zaoštrenu kritiku govora ideologije konkretnih korporacija i pojedinih njihovih hegemonijskih strategija. Distingvira se medije u širem, netehnološkom značenju te riječi (govor, pisanje, odjeća, gluma, ples) i užem, tehnološkom značenju medija kao sredstava komunikacije koja su omogućena tehnološkim razvojem. Ova potonja su se prije Mreže dijelila na medije masovne komunikacije (tzv. masmedije) kao što su radio, televizija i tisak te medije komunikacije »jedan na jedan« kao što su telefon i telegraf. Ono što je karakteristično za masmedije prije Mreže jest njihova centralizirana struktura. Postoji jedan centar koji odašilje svoje poruke prema periferiji i »komunikacija« je uglavnom jednosmjerna. Međutim, autorica naglašava da ni ova podjela ne bi smjela biti posve samorazumljiva iz jasnih povijesnih razloga koje i navodi. Mreža, osim što objedinjuje sve dosadašnje medije u jedan okvir, čini mogućom masovnu višesmjernu komunikaciju bez posredovanja nekog centralnog čvorišta. Za razliku od različitih institucionalnih medija kao što su radijske postaje i televizijske kuće, Mreža nije institucionalni medij. Ona je medij isključivo u tehnološkom smislu. Ona nije i ne može biti institucionalna upravo zbog svoje decentralizirane strukture. Svaki je korisnik ujedno i aktivni sudionik u stvaranju i dijeljenju sadržaja. Međutim, pojavom tzv. društvenih mreža, koje su itekako institucionalnog karaktera, s privatnom vlasničkom strukturom, javljaju se određeni problemi kao što su smanjenje decentralizacije Mreže i komodifikacija privatnih podataka. Na tržištu informacijskih usluga korisnici raznih servisa u vlasništvu gigantskih korporacija postaju zapravo izvor besplatnog sadržaja, proizvođači robe koja se prodaje oglašivačima. Ideal transparentnosti primjenjuje se na korisnike usluga, ali ne i na mehanizme kojima se razni servisi koriste, a koji su potpuno nevidljivi i nejasni prosječnom korisniku. U tom smislu korisnici »svo-

jevoljno« pristaju na pravila igre koja ostaju izvan njihovih spoznajnih dosega. Diskurs »otvorenog društva«, kakav koriste mnogi tehnokrati, pokazuje se kao prazna gesta kada veliki mobilni operateri isključuju komunikacijsku mrežu za vrijeme masovnih prosvjeda, a na naredbu diktatora, kao što su to učinila tri najveća mobilna operatera u Egiptu početkom 2011. godine za vrijeme svrgavanja Mubarakova režima, i to upravo na njegov zahtjev. Kada pak informacijski giganti kao što je *Google* surađuje u procesu cenzuriranja internetskog sadržaja s totalitarnim režimima, kao što je onaj u današnjoj Kini, nameće se zaključak: logici profita nije naročito stalo do demokracije, slobode govora i razmjene informacija. Kineske vlasti ne bi mogle same sudjelovati u cenzuri bez pomoći *Googlea*, a autorica nas upućuje i na studije koje objašnjavaju tehnički aspekt provođenja cenzure.

U trećoj studiji, koja je po svom opsegu najmanja u ovoj knjizi, autorica nastavlja s kritičkom analizom popularnog javnog diskursa o Internetu, koristeći se primjerima iz recentne hrvatske medijske povijesti. Ostajući dosljednom teorijskom okviru i zaključcima iz prve dvije studije, autorica zaključuje poglavlje tako da određuje politiku, ekonomiju i obrazovni sustav kao mjesta političke borbe. Pri tom naglašava da to ne znači da moramo napustiti McLuhanov imperativ razumijevanja medija. Upravo suprotno: mediji su i katalizatori i indikatori (simptomi) ključnih mjesta političkih pregovora i borbi oko značenja, ali i onoga što se u društvu već dogodilo. Tako je devalvacija fizičkog prostora, prijateljstva i tradicionalnih vrijednosti nešto što se često prigovara Internetu, a zapravo se radi o tome da je u dominantnom političko-ekonomskom sustavu do toga došlo ranije; mediji to samo čine vidljivijim.

Četvrta studija stavlja naglasak na analizu algoritamske strukture kompjutorskih igara, umjesto prečestog fokusiranja na njihov manifestni sadržaj i naraciju. Ovaj potonji pristup autorica dijagnosticira kao problem »prepreke sadržaja«, koji je najčešće prisutan u diskursu kritičara kompjutorskih igara koji u strategijama njihove difamacije pribjegavaju redukcionizmu medija na sadržaj, zanemarujući pritom materijalni aspekt medija, njegovu strukturu. Bez obzira na konkretan sadržaj igre, ona se u načelu svodi na internaliziranje njezina programa. Skupljanje bodova u igrama najrazličitijih žanrova samo je odraz kvantifikacije različitih oblika društvenih djelatnosti, od obrazovanja do tržišta rada. Svijet života se pokušava svesti na algoritme, a to je karakteristično za društva kontrole, kako ih je u svojem radu odredio Deleuze.

Osim što predstavlja važan doprinos teoriji medija na srednjejužnoslavenskom govornom području, ova knjiga predstavlja hvaljevrjedan oblik popularizacije kulturološke i medijske teorije za šire intelektualno znatiželjno čitateljstvo, kao i dobar poticaj za daljnja čitateljeva istraživanja i kognitivnu kartografiju složenih društveno-političkih i društveno-teorijskih odnosa.

Nino Čengić

Fahrudin Novalić

Demokracija i globalna kriza

Unutrašnji i vanjski uzroci krize iz 2008. godine

Sveučilišna knjižara, Zagreb 2014.

Fahrudin Novalić, magistar političkih znanosti i doktor filozofije (Ljubljana, 1991.), samozatajan je, ali veoma značajan istraživač u području društveno-humanističkih znanosti. Autor je više znanstvenih i stručnih radova, eseja, recenzija i prikaza u domaćim i stranim publikacijama. Među njima su i vrijedne, ali nedovoljno zapažene knjige *Rasipanje budućnosti* (2003.); *Moć i rat* (2006.); *Imperij pohlepnoga politeizma* (2009). Njima se pridružuje i najnovija knjiga *Demokracija i globalna kriza: unutrašnji i vanjski uzroci krize iz 2008. godine* (2014). Recenzenti su Lino Veljak i Josip Kregar. Pozornost naše filozofske javnosti Novalić je privukao i svojim zapaženim izlaganjima na skupovima Hrvatskoga filozofskog društva, od kojih su neka objavljena i u časopisu *Filozofska istraživanja*. Jedno od njih integrirano je u ovu knjigu.

Već iz naslova Novalićevih knjiga može biti razvidno da on piše o središnjim problemima današnjega svijeta. To čini metodološki uzorno – integrativno interdisciplinarnim i interperspektivnim pristupom, koliko analitičkim, toliko i kritičkim, povezujući svoj iznimno visok stupanj informiranosti o recentnim istraživanjima u području društvenih znanosti, posebice politologije, sociologije i ekonomije. Na taj način dokazuje nadmoć potonjega pristupa u odnosu na disciplinarnim redukcionizmom obilježene postupke promišljanja i istraživanja. Pritom, ne možemo a da se ne podsjetimo na Hegelovo određenje filozofije kao vlastitog vremena obuhvaćanja misli.

To se potvrđuje i čitanjem Novalićeve knjige *Demokracija i globalna kriza*. Knjiga ima Predgovor, Uvod, pet poglavlja – Imperijalna demokracija i globalna kriza, Politika kao manipulacija, Unutrašnji uzroci globalne krize, Vanjski uzroci globalne krize i Prevladavanje rasipanja ljudskoga kapitala; te Sažetak, Summary, Kazalo osoba, Popis citirane literature, Popis objavljenih radova i Bilješka o autoru.

Novalić polazi od uvida u sveobuhvatnu kriznost modernoga svijeta – krizu kapitalizma, krizu socijalizma, krizu modernosti i ekološku krizu, kao vrhunac krize modernoga industrijskog društva. Sve te krize, uzročno-posljedičnim učinkom, nakon Velike svjetske krize 1929. godine, prema autoru, imaju kumulativni učinak u Prvoj istinskoj globalnoj krizi iz 2008. godine. »Ona je strukturno-sinergijska pojava – financijska, gospodarska, politička, moralna, kulturno-duhovna, kriza vrijednosti – kriza funkcioniranja nacionalnoga bića s posljedicama i na nacionalnu sigurnost zemalja u kojima se pojavila« (str. 7). Globalizacija kakvoj danas svjedočimo, prema autoru, obilježena je licemjerjem neoliberalnoga establišmenta. To se iskazuje u reprodukciji neravnoteže između slobode i odgovornosti, slobode i jednakosti, slobode i pravednosti, te entropije kao mjere nereda u društvu. Prema Charlesu H. Fergusonu, u Sjedinjenim Američkim Državama, ali i u ostalim zemljama Zapada i ostatku svijeta, »pohlepa korporacijskih kriminalaca, grabežljivo financijsko bankarstvo i politička korupcija« (str. 8), intenzivirale su anarhičnu globalizaciju.

Prvo je područje Novalićeve analize demokracija u današnjem svijetu koju naziva imperijalna demokracija. Ukazuje na njezinu prijepornost, posebno u kontekstu neoliberalne globalizacije, pri čemu se poziva i na ocjenu demokracije Mauricea Duvergera – kao »demokracije bez naroda«. U tom smislu referira se na više autora, među kojima su i J. Habermas, N. Chomsky, U. Beck, M. Haralambos, M. Holborn, D. Held, A. Giddens, C. Crouch, F. Capra, Z. Bauman, F. Furedi.

Novalić, neodvojivo od takve demokracije, razmatra oligarhijsku – političku i inu ideološku manipulaciju sredstvima masovnoga komuniciranja koja prenose poruke tzv. medijskoj javnosti – »nevidljivoj raspršenoj masi« (Vid Pečjak). Čvrsto umrežene, cinički orijentirane oligarhije – financijska, gospodarska, vojna, znanstvena, medijska, intelektualna, kulturalna, javno i tajno vladaju svijetom. Sve su izdale ideju prospektivne odgovornosti, proizvele depresiju i tjeskobu ljudi zbog velike nezaposlenosti i bezperspektivnosti. Proizvele su društvo masovno-

ga ravnodušja i »stabilnu društvenu krizu«. Riječ je o perfidnom manipuliranju ljudima. Novalić moć manipulacije određuje kao moć tajnoga vladanja, sredstvima i metodama implicitnoga rata – supstitucije surove sile i nasilja suptilnom silom i nasiljem, posredstvom legalnih aktivnosti koje prikrivaju stvarne namjere manipulatora. Pritom se svakodnevno koristi i moć »političke karnevalizacije« (*politica-spettacolo*, termin U. Eca) – politika pretvorena u predstavu.

»Stabilna društvena kriza« – unutrašnji uzroci aktualne globalne krize, posebice u tzv. tranzicijskim zemljama, uključujući i Hrvatsku, prema Novaliću, posljedica su trajnoga entropijskog, međusobno prožimajućeg, formalnoga i neformalnog institucionaliziranja i upravljanja. Njezini su idejni nositelji i subjekti-akteri, individualnim i grupnim interesima ostrašćeni *homo duplexi*. Ova kriza korespondira sa sintagmom »trajno izvanredno (redovno, op. autora), stanje« talijanskoga filozofa Giorgia Agambena. Osnovni su unutrašnji uzroci globalne krize, prema autoru: tajno vladanje i oskudno razumijevanje, profesionalna nesposobnost vladajuće oligarhije, manjak istinske demokracije, mikroekonomske i makroekonomske pogreške, dominantno poslovno komuniciranje, manjak moralnih subjekata i moralnih objekata, pohlepa, korupcija, kultura rasipanja prirodnih i društvenih potencijala, uključujući i rasipanje ljudskoga kapitala – profesionalno sposobnih, vrsnih i kreativnih ljudi, manjak učinkovitoga zajedništva, nered.

Autor, temeljem obimne i relevantne literature, u osnovne vanjske uzroke globalne krize, svrstava: politiku niskih kamatnih stopa Američke federalne banke, krizu američkoga hipotekarnog tržišta, neodgovornost Američke vlade, pogrešnu poslovnu politiku središnjih banaka, krizu međunarodnog bankovnog sustava, neravnotežu između tržišta i vladavine prava, mikroekonomske i makroekonomske pogreške, masovnu sekuritizaciju nelikvidnih sredstava. Sve je pratila pohlepa moćnih i povlaštenih za brzom i velikom zaradom. Vanjski uzroci aktualne globalne krize samo su proširili i produbili postojeće unutrašnje uzroke krize u svim zemljama koje su zahvatili vanjski uzroci globalne krize. U tekstu »Vanjski uzroci globalne krize«, međunaslov »Načelo jednakosti-moći«, autor se referira i na J. Bideta, J. Rawlsa, M. J. Sandela, E. J. Stiglitz. Ovo je načelo, kao »načelo jednakosti i razlike, orijentirano na 'moći' svih, sa stalnom tendencijom smanjivanja razlike između najmoćnijih i najnemoćnijih« (str. 74). Njegov je smisao i prevrednovanje vrijednosti razarajućeg kapital odnosa u kojem

između recepcije neograničene (neo)liberalne slobode, s jedne strane, te jednakosti i solidarnosti s druge strane, vlada zabrinjavajuća nejednakost.

Novalić u poglavlju »Prevladavanje rasipanja ljudskoga kapitala« razmatra i pojam ljudskoga kapitala, kulturu rasipanja ljudskoga kapitala, pojam kritičkoga spoznajnog optimizma. Za prevladavanje rasipanja ne samo ljudskoga kapitala nego i svih oblika rasipanja, uključujući i aktualnu globalnu krizu, nužno je razvijati i primjenjivati kritički spoznajni optimizam kao kritičko-metodičko shvaćanje i sinergijsko ostvarivanje optimalnih mogućnosti prirode, čovjeka i društva, primjenjujući istinsku demokraciju – vladavinu prava, socijalnu pravdu, redoviti i učinkoviti nadzor, prospektivnu odgovornost.

Više o prevladavanju globalne krize, Novalić piše u tekstu četvrtoga poglavlja, pod međunaslovom »Prevladavanje globalne krize«, u zaključcima poglavlja o unutrašnjim i vanjskim uzrocima globalne krize, u njihovim sažetcima na kraju knjige, te na kraju poglavlja »Prevladavanje rasipanja ljudskoga kapitala«. Iz njega, o prevladavanju aktualne globalne krize, izdvajamo nužnost: demokratizacije politike i društva, prevladavanja neoliberalne doktrine i ekonomskoga redukcionizma, cjelovite i temeljite reforme u upravi i javnim poduzećima; nužnost investiranja, inovacija, trajne i pune zaposlenosti, nužnost razvoja novih tehnologija koje štite okoliš i potiču razvoj holističke ekološke kulture, recepcije principa-jednakosti moći, prevladavanja anemije društvenoga sustava, nužnost recepcije ekološkog etosa.

Knjiga *Demokracija i globalna kriza* autora Fahrudina Novalića, utemeljena na respektabilnim izvorima domaće i svjetske literature, na vrhunski način raščlanjuje stanje neoliberalne globalizacije i aktualne globalne krize kako na nacionalnoj, tako i globalnoj razini, te poziva na njegovo odlučno prevladavanje.

Zvonko Šundov

Michael J. Sandel

Pravednost: kako ispravno postupiti?

Algoritam, Zagreb, 2013.

Knjiga Michaela Sandela, profesora na Harvardskom sveučilištu, djelo je poznate tematike, ali s puno živopisnih ilustracija i pregršt ponuđenih okolnosti u kojima se pitanje pravednosti javlja kao kamen spoticanja svakom rigidnom i kratkovidnom političkom, pravnom i društvenom rezoniranjem i odlučivanju. Jednostavnost izražavanja i osebujna metodička sposobnost kompariranja raznovrsnih teorijskih postavki, koje se zatim primjenjuju na određeni predmet društvenog interesa, proteže se kroz 10 poglavlja, tj., na 304 stranice primarnog i sekundarnog teksta.

Prvo poglavlje, »Postupiti ispravno«, autor započinje temama »nabijanja« cijena uslijed humanitarnih katastrofa, kriterija dodjele Purpurnoga srca, te odgovornosti za ekonomsku krizu. Sve se one odlikuju dualiziranim interesima, od onih komercijalnih naspram onih ugroženih humanitarnim katastrofama, do interesa onih koji snose najviše krivice za ekonomsku krizu i na čijim će se plećima taj teret prenijeti. Stoga, prema autoru, realni društveni problemi iznose na površinu tri tipa pravednosti, tj. tri tipa pristupa raspodjeli dobara: blagostanje, slobodu i vrlinu.

Drugo poglavlje, »Princip najveće sreće – utilitarizam«, početak je obrazlaganja prvog tipa pristupa raspodjeli dobara – blagostanja. Niz je to prikaza »računice« utilitarizma i utilitarizma Millova tipa povezanog s pravima, znači, od žrtvovanja mornara da bi ostala grupa preživjela boravak na pučini mora nakon brodoloma, preko Benthamovih vizija društva u kojemu se privode prosjaci i otpravljaju u za njih adekvatne smještaje, jer kvare ukupnu sreću društva, pa sve do priče o gradu koji žrtvuje sreću jedne mlade djevojke zarad svoje sreće, beskrupuloznih kompanija kojima je isplativije dati odštetu negoli poboljšati sigurnost svoga proizvoda, te naposljetku suprotstavljanje dviju opcija: čitati Shakespearea ili gledati Simpsonsone.

Treće poglavlje, »Jesmo li vlasnici sebe samih? – libertarijanizam«, sastoji se uglavnom od dva prigovora libertarijanaca: 1. oporezivanje bogatih što dovodi do smanjenja motivacije za investicije i rad, 2. prinuda koja nastaje kroz porezna oduzimanja. Stoga, sva protivljenja koje obuhvaćaju prethodni prigovori vode zagovaranju *minimalne države* koja podrazumijeva borbu protiv paternaliz-

ma, propisivanja morala i preraspodjele dohotka ili bogatstva. Preostaje da tržište biva regulatorni temelj društva, čije najoštrije zastupanje vidimo u misli Roberta Nozicka. Takva regulacija izražena je u vidu distributivne pravde koja obuhvaća: 1. pravednost početnog posjeda, 2. pravednost prijenosa. Dakle, ukoliko ukradete robu i istu prodate, ne smijete prisvojiti zaradu, ili ukoliko zaradite putem slobodne razmjene ili dobrotkom darova koji su vam drugi podarili, zarada je opravdana i istu zadržavate. Ukoliko su neke od ovih dviju situacija prekršene ili ukoliko postoji neka prijašnja nepravda, tada se smije uvesti porez, ali nikako nije dopušteno uvoditi poreze zbog nekakvog obrasca jednakosti. Takav stav povlači za sobom temu o pravu nad vlastitim tijelom, stoga Sandel s pravom iznosi primjere prodaje bubrega i zamišljenog legalnog tržišta bubrega, eutanazije i kanibalizma uz pristanak.

Četvrto poglavlje, »Unajmljena pomoć – tržišta i moral«, svojevrsan je nastavak trećeg poglavlja u kojemu se autor dotiče teme novačenja, novačenja uz dozvolu plaćenih zamjenika te vojske dobrovoljaca. Pitanje je koje su od ove tri varijante najpravednije. Ukoliko smo libertarijanci, novačenje je prinudno te stoga i nepravedno; ukoliko smo utilitaristi, činilo bi nam se da je plaćanje zamjene i vojska dobrovoljaca od obostrane koristi, te se time povećava ukupna sreća. Autor ovome iznosi dva prigovora. Prvi je da takav stav (odabir nekoga da pristupi vojsci dobrovoljaca ili razmjeni) nema puno alternativa, tako da slobodno tržište i nije slobodno već su to drugačiji oblici prinude. Drugi prigovor apelira na građanske vrline ili obveze. Budući da se smatra da je borba za vlastitu zemlju stvar od iznimne važnosti za građane te zemlje, autor, iznoseći misao povjesničara Davida M. Kennedya, ukazuje na osjećaj obveze koji se inhibira preko plaćene vojske, te tada postaje uzrokom smanjenja političke odgovornosti. Drugu sličnu kritiku, prema Sandelu, iznosi J.-J. Rousseau koji smatra da, ukoliko građanske obveze shvaćamo kao kupoprodajno dobro, tada smanjujemo, a ne povećavamo svoju slobodu.

Drugi dio ovog poglavlja odnosi se na plaćenu trudnoću i način na koji gledamo na nju jednom kada dogovor između dviju dogovornih strana krene po zlu. Trebamo li isključivo polaziti od svetosti dogovora ili od potpune informiranosti zainteresiranih strana dogovora? Odnosno, trebamo li poput libertarijanaca isključivo poštivati svetost prava ili poput liberala imati jednake početne pozicije? Tome se još pridodaje i argument o degradaciji viših ciljeva, tj.: jesu li surogat majke i djeca koju nose i rađaju samo roba ili posjeduju veću i ontološki značajniju vrijednost?

Peto poglavlje, »Bitan je motiv – Immanuel Kant«, jest poglavlje o umnosti ljudskog bića vrijednog dostojanstva i poštovanja. Stoga se kod Kanta odbacuje utilitarizam (konzekvence) i promicanje vrlina, jer ne poštuju ljudsku slobodu. Sloboda i um su povezani. Djelovati slobodno znači djelovati autonomno, odnosno, ne biti socijalno niti biološki ovisan u donošenju važnih etičkih odluka. Takve odluke, da bi bile moralno relevantne, moraju biti donesene zbog moralnog zakona, znači, iz dužnosti. Budući da »zakonsko« djelovanje dolazi iz uma, voljom upravlja um, te ona nije podređena diktatima prirode ili sklonostima. Um tada nije instrumentaliziran, a volja postaje slobodna volja. Nadalje, um upravlja voljom putem dva kategorička imperativa, od kojih oba naglašavaju dostojanstvo kako vlastite, tako i ine osobe. Prvu u neposrednom, drugu u posrednom smislu. Objasnivši Kantovu moralnu filozofiju, Sandel je nastoji primijeniti na tri teme: seks, laž i politiku. Tako u knjizi dolazimo do činjenice da je Kant protiv neobaveznog seksa, jer je on obeščašćujući za dostojanstvo čovjeka i od njega čini puku stvar. Brak je svetost ljudskog odnosa tako da je seks izvan braka, prema Kantu, nedostojanstven ljudskom ponašanju. Što se tiče laži i laži u politici, ona jest isključena, ukoliko je izravna, ali postoji mogućnost krivog zavođenja koje navodi na krivi zaključak, ali nije laž.

Šesto poglavlje, »U prilog jednakosti – John Rawls«, predstavlja Rawlsovu ideju o hipotetičkom društvenom ugovoru, ugovoru koji se donosi u izvornom položaju jednakosti, a treba rezultirati: 1. jednakom slobodom za sve građane, 2. socijalnom i ekonomskom jednakosti. No je li ugovor pravičan, pita se Sandel. On mora biti: 1. autonoman (samonametnut), 2. recipročan (obaveza da se drugima uzvrati za usluge koje nama pružaju). Autor navodi primjer starice koja je sklopila ugovor s majstorom o isplati 20 tisuća dolara za popravak nužnika. Taj primjer ilustrira konflikt između nedostatnosti sporazuma kao pravičnog akta i pristanka kao moralnog obvezujućeg zahtjeva.

Budući da bi u izvornom položaju jednakosti pledirali za takav ugovor koji bi bio egalitarne naravi, proizlazi da bismo odbacili utilitarne i prihvatili principe jednakih osnovnih sloboda za sve građane te pravo na slobodu savjesti i slobodno mišljenje. Razlike (*princip razlike*) bi postojale samo u socijalnim i ekonomskim područjima, koje djeluju u korist članica i članova koji su u najslabijim položajima, a osnovna struktura društva brinula bi za alociranje prava i dužnosti, prihoda i bogatstva, moći i mogućnosti. Ta struktura svoje opravdanje ima u tome što svi sudjeluju u sustavu.

Stoga svi djelujemo u skladu sa svojim mogućnostima na poboljšanju položaja onih kojima je najteže. Prigovori vezani uz Rawlsovu teoriju vrlo su poznati: talentirani pojedinci, uz takav princip »redistribucije«, bivaju stimulirani, jednako kao i rad i trud, budući da ih Rawls smješta u društvene povlastice.

Sedmo poglavlje, »Rasprava o pozitivnoj diskriminaciji«, iznosi tri razloga za diskriminaciju: 1. ispravljanje jaza u testiranju, 2. kompenziranje prošlih nepravdi, 3. unapređenje raznolikosti. Prigovori koji se odnose na afirmaciju diskriminacije su *praktični prigovor* – javlja se svijest o etnicitetu koji rezultira u izolaciji i ekskluziji – te *načelni*, koji se dotiče pravičnosti. Naime, Dworkin smatra da to nije stvar moralne zaslude. Akademija ima svoje kriterije i oni su jedino važni, stoga se diskriminacija može primijeniti samo ukoliko je to kriterij fakulteta.

U osmom poglavlju, »Tko što zaslužuje – Aristotel«, riječ je o pravednosti i dobrom životu te kako ih povezati. Aristotel smatra da je pravednost kada se daje ljudima ono što zaslužuju, odnosno, slikovito rečeno, onome tko najbolje svira flautu, neka pripadne flauta, jer je svrha flaute da je se dobro svira. Kod pravilne raspodjele bitna jer svrha, telos dobra koje se raspodjeljuje. Najvrliji tako zaslužuju najviše funkcije i počasti. U društvu ih stječemo kroz politiku i na vrline se navikavamo, a navika je prvi korak moralnog obrazovanja. Na temelju svega izrečenog, autor iznosi primjer ozlijeđenog igrača golfa koji zahtjeva korištenje vozila prilikom igre, što dovodi do toga da se mora prvo odrediti telos igre, a zatim koliko njegov zahtjev utječe na svrhu golfa i, u tom smislu, koliko je zahtjev opravdan.

Deveto poglavlje, »Što dugujemo jedni drugima? – Dileme lojalnosti«, autor započinje povijesnim primjerima u kojima problem nastaje kod preuzimanja odgovornosti za »grijehe« prethodnika. Treba li pristupati linijom moralnog individualizma (Locke, Kant, Rawls) pa poreći potrebu za javnim isprikama, ili treba krenuti linijom onog shvaćanja koje proizlazi iz snažne vezanosti za zajednicu, a iz koje proizlazi i nekakva vrsta kolektivnog osjećaja krivnje? Takvu varijantu nudi Alasdair MacIntyre svojim konceptom *priča*. Svi ljudi imaju priču iza svojih života, kako onu koju pričaju, tako i onu iz koje vade sadržaje i elemente za svoju priču. Priče povezuju, projiciraju budućnost, ali i povećavaju osjećaj odgovornosti neke zajednice. Pojedinač nikada nije samo pojedinac, on je dio zajednice koja ga konstituira. To nas dovodi do teme patriotizma te njegovog moralnog stava prema nepripadnicima vlastite zajednice, odnosno, svih prednosti koje uživa domicilno stanovništvo naspram »uljeza«. Nadalje, tu je i soli-

darnost, osjećaj identiteta koji je ponekad jači od vlastitih ciljeva i interesa.

Zadnje, deseto poglavlje, »Pravednost i zajedničko dobro«, svojevrsan je zaključak autora. Uključuje teme braka i abortusa te ih obrazlaže s liberalne i komunitarističke strane, ali i predlaganje autorovog modificiranog komunitarističkog stava, i to kroz teme povećanosti zajedničkog dobra u vidu državljanškog obrazovanja, moralnosti tržišta u smislu zaštite netržišnih normi od strane tržišta, smanjenja nejednakosti prilikom čega jača javna dimenzija društva, čime se jača i građanska infrastruktura, jačanja javnog ili moralnog angažmana o prijepornim pitanjima uz uzajamno uvažavanje suprotstavljenih strana.

Saša Marinović

Tu Weiming, Daisaku Ikeda

New Horizons in Eastern Humanism

Buddhism, Confucianism and the Quest for Global Peace

I. B. Tauris, London – New York, 2011.

Tu Weiming (杜维明, više informacija na linku: <http://tuweiming.net/>) doskorašnji je profesor kineske historije i filozofije i konfucijanskih studija na Sveučilištu Harvard (još od 1981. godine i direktor Harvard-Yenching instituta u razdoblju 1996.–2008.), i aktualni je profesor filozofije i direktor Instituta za napredne humanističke studije na Sveučilištu Peking (IAHS, http://english.pku.edu.cn/News_Events/News/Focus/7179.htm), dok je Daisaku Ikeda (池田 大作, 1928.–) predsjedavajući Soka Gakkai International, budističke mreže koja aktivno promovira mir, kulturu i obrazovanje s članstvom koje dolazi iz preko 190 zemalja. Ujedno, Ikeda je autor preko 100 knjiga o budističkim temama, a dobitnik je preko 300 akademskih nagrada brojnih sveučilišnih centara diljem svijeta. Ikeda je napisao veliki broj knjiga fokusirajući se u formi dijaloga na lidere i učenjake različitih provenijencija, koje uključuju, između ostalih: britanskog historičara Arnolda J. Toynbeeja, bivšeg sovjetskog lidera Mihaila Gorbačova, Ji Xianlina, Ba Jina, Chang Shuhonga, Jin

Yonga, te druge istaknute kineske ličnosti (za više informacija o njegovoj organizaciji posvećenoj izgradnji svjetskog mira, Soka Gakkai International /SGI/, vidjeti sljedeći link: <http://www.sgi.org/>, uz informacije o samom Ikedi: <http://www.sgi.org/sgi-president/president-overview.html>, kao i njegov osobni web-site: <http://www.daisakuikeda.org/>).

Obojica koautora duboko vjeruju da dijalog transcendirá granice etniciteta, religija i ideologija, te da isti predstavlja jamačno najbolju i najsigurniju metodu za postizanje mirovnog rješenja za probleme, jer uključuje kontinuirane rasprave s raznim svjetskim liderima i ljudima koji predstavljaju različite kulturološke, obrazovne i religijske organizacije. Otuda, ova knjiga započinje s konstatacijom iz razgovora ove dvojice silnih i jakih duhovnih muževa o tomu da 21. stoljeće predstavlja kinesku epohu, te u skladu s Toynbeejevim naviještanjem, uvjerenje da Kina posjeduje ključeve za buduću solidarnost među ljudima svijeta, odnosno da će ova velika zemlja uvelike doprinijeti tomu kroz svoju kulturološku snagu i moć. Zapravo, ova knjiga koja je napisana u formi serijala razgovora između Tu Weiminga i Daisakua Ikeda, u najkraćem kazuje o dijalogu između civilizacija u odnosu na globalizaciju i kulturološki pluralizam, odnosno značaju dijaloga kao mehanizma za razrješenje konflikta među civilizacijama uz naglašavanje na stalnom angažmanu i pregalaštvu unutar civilizacijskog dijaloga kao putu za socijalnu i kulturnu reformu.

Uz prethodno kazano, obojica se slažu oko tri suštinska pitanja za vođenje dijaloga u cilju poštivanja kulturološke raznolikosti: 1) istinsko slušanje onoga što partner u dijalogu ima kazati; 2) značaj izravnog dijaloga; i 3) učenje i utjelovljenje mudrosti naših prethodnika u filozofiji, budući da se kineski znak koji se koristi za mudraca piše tako da objedinjuje element koji označava uho i drugo značenje usta, postavljen iznad onog koji označava vladara, ili drugim riječima kazano, mudrac je vladar dobrog slušanja i samo nakon toga odgovaranja. U postizanju ovakovrsne mudrosti profesor Tu ističe značaj svojeg mentora, Mou Zongsana, a gospodin Ikeda svojeg, Joseia Tode (1900.–1958.), koji se borio protiv japanskog militarizma, uvodeći nas kroz čitanje ove knjige u dijalošku formu u izvore konfucijanskog humanizma te konfucijanske obnove i *comebacka* koji potiče duhovnu obnovu diljem Azije, a koju ova dvojica svjetskih mislitelja (jedan iz konfucijanske, a drugi iz mahayana budističke tradicije) nastoje razvidjeti u ponovnom vraćanju konfucijanske etike u pogledu najurgentnijih pitanja u modernom svijetu kao što su sljedeća: kineško-japansko-američki odnosi, transformaci-

ja društva kroz obrazovanje i dijalog, uloga svjetskih religija u promoviranju ljudske sreće i blagostanja. Otuda se na stranicama ove knjige zrcale fascinirajuće korespondencije konfucijanskih i budističkih svjetonazora u raspravama o Menciusu, Nichirenu, Zhang Zaiju, Spinozi, Gandhiju, Maxu Weberu, Levinasu, Tang Junyiju, Habermasu i drugima, budući da se njihovi uvidi i istraživanja fokusiraju na vitalne aspekte kulture dijaloga i kulture mira, te reforme koju nude modernom svijetu – kroz dijaloški proces i više nego podrobnu tekstualnu analizu, odnosno interpersonalne i interkulturalne razmjene koje su utemeljene na poštivanju raznolikosti, otvorenosti i tolerancije.

Dijaloška funkcija nije samo potraga za istošću ili uniformnošću već je to obogaćujući način da se nauči biti čovjekom. Naime, kroz dijalog kultiviramo umijeće slušanja, etiku briganja i osjećaj samootkrivanja kroz susretanje različitih stilova života. Svi smo djeca prosvjetiteljstva i ovo je napose važno u izumijevanju nove paradigme mišljenja u internacionalnim odnosima i izumijevanju nove vizije za nastajući svjetski poredak harmonične koegzistencije, jer je očito da moramo preusmjeriti moderni svijet od njegovih opsesija progresom i individualizmom koje je potaknulo samo prosvjetiteljstvo. Ovo nameće pitanje izgradnje dijaloške civilizacije za cjelokupnu globalnu zajednicu, dok nasuprot tom nastojanju leži Huntingtonova dihotomija »West and the Rest« (Zapad i ostatak svijeta, odnosno etnocentrizam, šovinistički nacionalizam, kulturološki imperijalizam, ekspanzionizam, religijski fundamentalizam...). Pa čak i tada, ukoliko postoji imanentna opasnost sukoba civilizacija, promocija dijaloga među civilizacijama, barem kako je zagovaraju ova dvojica mislitelja, jest imperativ i urgentna potreba.

Ovime dolazimo do uvida kako izvorno razumijevanje kulturološkog diverziteta iziskuje umijeće slušanja čije kultiviranje može potrajati godinama i ovo je prvi korak ka zazbiljavanju istinskog dijaloga i izgradnje kulture mira u sadašnjem skrajnje kompleksnom svijetu preklapajućih omraza, kontradiktornih interesa i konflikta, gdje je, barem sukladno mišljenju ove dvojice mislitelja, sino-američka konekcija najznačajniji bilateralni odnos u konstruiranju zdravog svjetskog poretka, a stajalište da je Kina tek prijetnja istomu uistinu uvelike odmaže ovakovrsnom nastojanju.

Nadalje, u ovom dijaloškom serijalu između Tu Weiminga i Daisakua Ikede razvijan je i novi *ethos* razumijevanja prema kultiviranju dijaloške civilizacije, budući da istinski filozof i religijski vođa ruše konvencionalne barijere zaradi pionirskih novih oblika mišlje-

nja i novih načina djelovanja. Dakako, riječ je o uviđanju činjenice da religija igra krućijalnu ulogu u 21. stoljeću, odnosno da nameće religijskim vođama pretpostavku veće odgovornosti za dobrobit globalne zajednice umjesto relegiranja takovrsnih pitanja u privatnu sferu, iako je sekularizacija počesto označavana kao definirajuća karakteristika modernizacije. Ipak, religije nastavljaju biti prisutne u modernom svijetu kao važan aspekt suvremenog društva uz snažan utjecaj na ekonomiju, politiku i kulturu. Jamačno, morat ćemo naučiti i zahtijevati kriterije kako bismo evaluirali religijsku duhovnost koja priskrb-ljuje filozofsku osnovu za koegzistenciju, tj. standarde koji su potrebni za religiju našeg doba, a koji podrazumijevaju izgradnju mira kao prvu odgovornost svjetskih religija dok ispunjavanje ovakovrsnih zahtjeva i kriterija zahtijeva promociju interkulturalnog dijaloga i stvaranje svjetonazora društva harmonije i koegzistencije uz prevladavanje ekstremno negativne historije.

Naime, sekularni humanizam europskog prosvjetiteljstva je marginalizirao religiju kao vibrantnu snagu u modernoj zapadnjačkoj političkoj kulturi, te nam predstoji u tom smislu stvaranje otklona od već istrošene dogme o tomu da ljudska povijest napreduje od religije (predrasuda) prema filozofiji (metafizici) i znanosti (racionalnosti), a koja je još uvijek prevladavajuća u mnogim dijelovima svijeta i u samoj akademskoj zajednici, pa čak i kod filozofa kao što su John Rawls i Jürgen Habermas, koji uzimaju zdravo za gotovo da religija, kao stvar srca, treba biti relegirana u privatnu sferu izvan političkog procesa, odnosno da ne bi trebala biti pitanje javnog diskursa. Nasuprot tomu, danas su očite tendencije desekularizacije društva i rasprave o tomu da duhovni resursi koje religije mogu priskrbiti moraju biti stavljeni u funkciju revitaliziranja suvremene civilizacije, odnosno filozofsko-teološke osnove za izgradnju harmoničnog društva miroljubive koegzistencije, velike harmonije (*datong*) ili harmonije razlikovitosti, a u cilju postizanja i izgradnje suvremenog društva na izglednijim osnovama u pravcu kultiviranja ovdje odlučno zagovarane dijaloške civilizacije nasuprot sukoba civilizacija Samuela Huntingtona.

Primjer takovrsnih nastojanja jeste iznad spomenuti konfucijanski *comeback* čije potpuno priznanje nakon stoljetnog raskida s ovom drevnom tradicijom dolazi tek 1987. godine i to kao legitiman predmet ozbiljnog znanstvenog istraživanja i mislitelja poput Mou Zongsana, Xu Fuguanu i Tang Junyija, iako je 28. rujna 2014. godine zapravo 2565. godišnjica Konfucijevog rođenja iz čega je posvema razvidna starosna dubina ove tradicije koja

prožima dušu kineskog naroda (podsjetimo se da je Voltaire hvalio Konfucija kao model bez premca, a Kant ga je nazvao »kineskim Sokratom«, dok je sam Dewey proveo dvije godine u Kini, proširivši tamo utjecaj američkog pragmatizma). Primjerice, konfucijansko zlatno pravilo (»ono što ne želiš da tebi drugi rade, nemoj raditi drugima«), koje je iskazano u negativu, uzima u razmatranje egzistencijalnu situaciju Drugog. Otuda ovaj naoko pasivni princip uključuje aktivno stajalište prema dobrobiti drugih kroz uvažavanje i poštivanje ideja koje oni zagovaraju, tj. promoviranje dobrobiti drugih kroz konfucijanski reciprocitet i kineski ideal samooplemenivanja, odnosno »unutrašnje mudrosti i izvanjskog kraljevstva« (*naisheng waiwang*). Štoviše, ovo inzistiranje na skrbi za druge mogli bismo dovesti u dosluh s filozofijom Emmanuela Levinasa, modernog židovskog mislitelja (inkluzivnom filozofijom »radikalne drugosti« koja zagovara promicanje kulture mira).

U razgovorima je oslovljeno i pitanje globalizacije i antiglobalizacije i čini se da je jedino moguće, i k tomu još praktično rješenje ono balansa globalne integracije koja pak ne suspreže kulturološki diverzitet, odnosno da bolest modernog društva može biti izlječe na jedino duhovnom revolucijom u ljudskim srcima i umovima, jer suprotno postupanje može biti jedino artificijelnog, površnog, kontrolirajućeg karaktera ili pak puko oponašateljstvo. Ovo je važno pitanje za izgradnju kulturološkog pluralizma *hic et nunc* nasuprot prevladavajućim tunnelskim slikama svijeta i parohijalnoj svijesti filozofije palanke ili mahalske filozofije. Srazložno tomu, ovo je puno jednostavnije i izvedivo iz vidokruga konfucijanskog i budističkog humanizma koji nije ni antropocentrični, niti antropološki, već antropokozmički.

No, jesmo li dionici iste vrste humanizma kojeg su zagovarali Sakyamuni i Konfucije, tj. onog o proširenju kruga konverzacije, odnosno izgradnji »dijaloške zajednice«? Nažalost, tomu nije takav slučaj, već i pored uspostavljenih Konfucijevih instituta u regiji propuštamo prigodu te vrste, budući da ne želimo biti dio uspostavljenog *networka* i toliko potrebite surađivačke konverzacije, iako je to imperativ dubljeg razumijevanja.

Konačno, ukoliko u obzir uzmemo činjenicu da su posljednja tri desetljeća trojica među vodećim neokonfucijanskim misliteljima (Qian Mu s Taiwana, Tang Junyi iz Hong Konga i Feng Youlan iz Pekinga) neovisno zaključili da je naznačajniji doprinos koji konfucijanska tradicija može ponuditi globalnoj zajednici, upravo ideja jedinstva Neba i ljudskog roda, odnosno vizija antropokozmičkog svjetonazora u kojemu je čovjek umetnut u kozmički

poredak, prije negoli ona antropocentričnog svjetonazora u kojoj je čovjek alijeniran, bilo svojim izborom ili pak zbog ogluhe spram prirode. Sukladno tomu, čini nam se posve zanimljivim primjedba Daisakua Ikede i Tu Weiminga o tomu da je kineska filozofija produbila i uhvatila u jeziku ovaj osjećaj simbioze, odnosno da je bit same ove filozofske tradicije sususirana u konceptima *tian ren he yi*, ili »Nebo i ljudski rod kao jedno«. Otuda ne iznenađuje da ovo nije promaklo niti FISP-u (*Fédération Internationale des Sociétés de Philosophie / International Federation of Philosophical Societies*, tj. Internacionalnoj organizaciji filozofskih udruženja: <http://www.fisp.org/index.html>), koji je za mjesto svojeg idućeg svjetskog kongresa odredio upravo Peking (XXIV WCP, Peking University, 2018), između ostalog, zahvaljujući profesoru Tuu koji je jedan od njegovih najuglednijih članova i promicatelja surađivačke konverzacije između neokonfucijanskog modela mišljenja i zapadnjačke filozofije.

I na kraju, no ne manje vrijedno, iskazujem silno radovanje što sam mogao svjedočiti takovrsnim aktivnostima u fazi osnivanja njegovog Instituta za napredne humanističke studije na Beidi (Sveučilište u Pekingu, 2010.) i to kao gostujući profesor u razmjeni na njegov osobni poziv, aktivnost koja je već naviještana i pojavom njegovog djela *The Global Significance of Concrete Humanity: Essays on the Confucian Discourse in Cultural China* (Centre for Studies in Civilizations, New Delhi, 2010.), dok ova knjigu koju prikazujemo tek posvjedočuje da je konačno sazrelo vrijeme da kineski intelektualci transcendiraju zapadnjački orijentirani modernistički mentalitet u formuliranju svojeg vlastitog kulturnog identiteta uz potpuno priznanje vrijednosti otvorenosti, kulturološkog diverziteta, te revitaliziranje konfucijanskog diskursa, napose onog o življenju sukladno zlatnoj sredini, filozofiji srednjeg puta (*zhong-yong*) i to sukladno mandatu Neba i nadanji ma da će Kina stvoriti novu duhovnu kulturu simbioze i harmonije prilagođenu potrebama globalnog društva u 21. stoljeću, a prema učiteljstvu trojice današnjih nasljednika ove kineske učenosti: Ji Xianlinu iz Pekinga, Jao Tsung-Iju iz Hong Konga i upravo Tu Weimingu, Harvard-Yenching profesoru kineske povijesti i filozofije, jamačno vodećem neokonfucijancu treće generacije.

Nevad Kahteran

Kostas Kampourakis (ur.)

The Philosophy of Biology

A Companion for Educators

Springer, Dordrecht 2013.

Knjiga *The Philosophy of Biology: A Companion for Educators* prva je u nizu knjiga Springerove biblioteke *History, Philosophy and Theory of the Life Sciences*, namijenjene poticanju akademskih rasprava povjesničara, prirodosnanstvenika i filozofa usmjerenih proučavanju i razumijevanju fenomena života. Ove rasprave nisu akademski zatvorene nego ciljaju instruktivnom uključenju u naukovnu osnovu sveučilišnih kolegija koji, kao u slučaju ove knjige, proučavaju znanost o živome svijetu na inter- i multidisciplinarni način. Potreba za inter- i multidisciplinarnim zahvaćanjem fenomena života i otvorenih pitanja koja se rastom znanstvenih i filozofskih spoznaja neprestano generiraju, metodološki je jasna – različiti aspekti svijeta ‘otvaraju’ se različitim alatima specifičnima posebnim znanostima, približavaju se uklanjanjem granica i korištenjem prikladnih metoda, pojmova i područja istraživanja u tvorbi obuhvatnije ontologije života više nego ikada do sada. Ovim nisu iscrpljeni zadaci koje su sebi postavili urednici cijele biblioteke i njezine prve sveske, nego se, odmicanjem od polazišne akademske samosvrhovitosti znanja, ukazuje i na pragmatični aspekt, blizak novovjekovnom vrednovanju znanja prema njegovoj iskoristivosti, na korisnosti znanja ljudskom rodu. Dapače, vremena u kojima danas živi ljudska vrsta su takva da njezin opstanak nije nešto što se podrazumijeva samo po sebi. Zbog toga Michael Ruse, jedno od imena koje kreira trendove u filozofiji biologije, u predgovoru ovoj knjizi piše da *izazovi* suvremenoj civilizaciji – što nije drugo nego eufemizam ili poznata angloamerička, zapadna fraza koja ukazuje na duboki problem ili opasnost – *izazovi* njezinog opstanka, nikada kroz povijest nisu bili tako ozbiljni kao danas. Jedno od ključnih ‘oružja’ u savladavanju tih izazova, ili problema, u dobavi potrebnih energetske i prehrambenih resursa te savladavanju bolesti u bliskim nadolazećim vremenima su biološke znanosti i tehnologije. Ruse piše da vitalno znanje svijeta života o kojemu ovisi budući opstanak mora biti predano na daljnji razvoj i produbljivanje nadolazećim naraštajima. Predaja znanja o živome svijetu mladima stvar je odgoja i obrazovanja, a pomoć u tome je glavna nakana knjige *The Philosophy of Biology: A Companion for Educators*. U prijenosu

su i promišljanju spoznaja o živome svijetu, za Rusea, filozofija osigurava razumijevanje načela koja su u temeljima tih spoznaja, ona je ključni alat određenja područja, predmeta i metoda biologije, ali i obrazovanja o njoj. Knjiga predstavlja više tema sabranih u 20 poglavlja, na više od 750 stranica teksta, iz područja filozofije biologije – važnih za očuvanje i prijenos spoznaja na diplomskoj i višim obrazovnim razinama, napisanih od vrsnih autora specijaliziranih u neke od podpodručja filozofije biologije. Urednici i autori izabrani za predstavljanje tema većinom spadaju u, moglo bi se reći drugi, naraštaj kreatora tema i predlagatelja rješenja unutar područja: nisu to više ‘klasični’ autori koji su utemeljili filozofiju biologije kao novo područje znanstvenog proučavanja unutar grane filozofije znanosti, nego njihovi nasljednici čiji radovi imaju vodeći utjecaj na izbor tema u suvremenim specijaliziranim časopisima i zbornicima radova. Članci u knjizi formalno nisu svrstani u veće dijelove knjige, nego samostalno stoje u širokim skupinama tema raspoređeni prema naukovnoj osnovi usmjerenoj onima koji u sveobuhvatnom proučavanju znanosti o živome smatraju nezaobilaznim razmatranje filozofskih aspekata problema s kojima se suočava biologija, potrebe za filozofskom analizom pojmovnog okvira problema unutar biologije. Ovdje se, tako, izostavljaju drugi mogući načini istraživanja filozofije biologije poput razmatranja općih teza filozofije znanosti primijenjenih u posebnosti znanosti o živome i okretanju toj znanosti radi rasprave ili podupiranja nekih od stavova u tradicionalnim filozofskim raspravama. Knjiga zato početno poglavlje posvećuje zahvaćanju razumijevanja fenomena života koji nije razumljiv sam po sebi, i apstrahirajući od brojnih praktičnih implikacija njegove definicije – problema određenja njegovog početka i kraja koji su veliki bioetički problemi – uvodi odmah u aspekte logike i filozofije znanosti: probleme definicije i ograničenja njegovog znanstvenog određenja uz sugerirane moguće uspješnije putove. Sve ovo, opet, otkriva narav znanosti kao nedogmatskog i neprekinutog napora u postavljanju privremenih pretpostavki, smatraju autori. Ova pretpostavka očito je utemeljena u Kuhnovoj, Popperovoj i sličnim idejama koje tvrde promjenjivost i smjenjivost teorija kao narav znanosti. Prvo poglavlje tako ukazuje na početne probleme u filozofiji znanosti i usmjerenost prema potrazi filozofije biologije za svojim samostalnim mjestom pod njezinim okriljem, iako to paradoksalno zvuči, a time se priprema mjesto drugim poglavljima slične tematike: problemu naravi znanstvenog objašnjenja i naravi prirodnih zakona u

biologiji. Poglavlja slične tematike nalaze se i u, okvirno rečeno, trećem dijelu knjige, raspravljajući pitanja esencijalizma u biologiji, preispitujući koncept teleologije ili svrhovitosti, ulogu i važnost funkcionalizma i položaj informacije u znanosti u živom svijetu. Središnji dio knjige, ne samo rasporedom stranica nego i važnošću, okuplja niz poglavlja evolucijske tematike predstavljajući teoriju evolucije riječima poznatog evolucionista Theodosiusa Dobzhanskog, kako ništa u biologiji nema smisla osim u svjetlu teorije evolucije. Teorija evolucije je središnji dio naukovne osnove kolegija filozofije biologije i temelj promišljanja i poučavanja brojnih fenomena i problema filozofije biologije: teorije vrsta koja zrcali raznolikost i jedinstvo živog svijeta, fenomene mikrobiologije, gensku jedinstvenost i povezanost, biologiju razvoja i dr. Ova zadnja, razvojna perspektiva, drugo je obilježje naukovnog osnova kojem cilja ova knjiga, slijedeći ne samo važnost DNK nego i nemogućnost redukcije znanosti o živom svijetu na, koliko god važan, odnos gena i fenotipa, koji ipak čini samo jedan od faktora evolucijskih načela i procesa. Redukcionizam nije primjeren proučavanju živog svijeta pa je zato integrativni pristup proučavanja i poučavanja biologije treće obilježje naukovnog osnova: DNK nije ne samo jedini temelj života nego nije niti jedini put nasljeđivanja i mijenjanja nasljednih osobina – fenomen živoga opseže brojne interakcijske mehanizme i međusobno neovisne dijelove i hijerarhijske razine živoga, a njihov nepotpuni popis bi sadržavao: molekule, stanice, tkiva, organe, organizme, populacije, rodove, koljena, ekosisteme i tako dalje. Pri kraju knjige nudi se nekoliko članaka koji uvode u promišljanje odnosa (evolucijske) biologije prema naravi čovjeka: mogućeg odnosa, razmjera i važnosti

između onoga urođenoga i naučenoga u čovjeka i njegovog društva, razmjera utjecaja gena i okoliša – odnosno, propituje se mogućnost i razmjer slobode i, slobodno rečeno, stupanj neovisnosti čovjekovog duha od njegovog materijalnog supstrata. Na kraju su radovi koji pružaju pregled ideja o bioetičkim, medicinskim istraživanjima i praksi te etici okoliša koja ostaje dvojna u odluci oko određenja moralnih subjekata: je li to samo čovjek, sve životinje, sve što je živo – pa čak i sveukupni ekosistem u koji onda treba uvrstiti i neživu prirodu. U nekoj radikalnoj inačici takav bi ekocentizam mogao biti poguban za ljude jer bi bilo opravdano žrtvovati bilo koju jedinku ili veću skupinu radi dobrobiti cjeline.

Na kraju knjige je koristan rječnik specifičnih filozofskih, bioloških i pojmova filozofije biologije koji omogućava lakše snalaženje i razumijevanje tekstova čitateljima na koje cilja ovo izdanje, a to su studenti ili zainteresirani za dublje proučavanje biologije, ili proučavanje biologije na filozofski način. Nastavnicima, pak, knjiga omogućava pomoć u tematskom i sadržajnom određenju njihovih kolegija: izbor tema može biti orijentir u promišljanju naukovnog osnova, a sadržaji mogu pomoći u određenju i prilagodbi problemske 'dubine' prikladne razini studija polaznika. Članci u knjizi su prilagođeni tome jer ne ciljaju na znanstvenu razinu nego nude odmijereni pregled trenutačnog razumijevanja i objašnjenja određenog fenomena ili problema živog svijeta iz filozofske perspektive, uključujući naravno i otvorena pitanja i kritiku dosegnute razine znanstvenih i filozofskih objašnjenja.

Tonči Kokić